

Генезис права народу на спротив

The Genesis of the People's Right to Resist

Наталія Ортинська¹
Natalia Ortynska

¹ *Lviv Polytechnic National University*
12 Stepana Bandery Street, Lviv, 79013, Ukraine

DOI: [10.22178/pos.63-3](https://doi.org/10.22178/pos.63-3)

JEL Classification: K40

Received 25.09.2020
Accepted 28.10.2020
Published online 31.10.2020

Corresponding Author:
natalius2008@ukr.net

© 2020 The Author. This article is licensed
under a [Creative Commons Attribution 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)
License

Анотація. У статті розглядається історична ретроспектива права народу на спротив. Аналізується античність як період зародження досліджуваного права, що відкривається через праці відомих філософів та мислителів. Проаналізовано основні історичні документи, що передбачали певні передумови для існування цього права. Досліджено події, що відбувалися в Україні, що мали історично важливі наслідки для права на спротив.

Ключові слова: право на спротив; права людини; природні права людини.

Abstract. The article considers the historical retrospective of the people's right to resist. Antiquity is analyzed as the period of origin of the studied law, which is disclosed through the works of famous philosophers and thinkers. The main historical documents that provided certain prerequisites for the existence of this right are analyzed. The events that took place in Ukraine and had historically important consequences for the right to resist are studied.

Keywords: the right to resist; human rights; natural human rights.

ВСТУП

Право на спротив є надзвичайно важливим у сьогоdnішньому трансцидентному світі, що потребує демократичності та високого забезпечення основних прав та свобод людини і реального народовладдя. Людство завжди прагнуло кращого існування, що підтверджується тою кількістю повстань, що відомі нам з історичної ретроспективи, тим самим реалізуючи своє право на повстання. На жаль, влада не завжди здатна задовольнити потреби її народу перетворюючись на тирана, який як злісний звір гнобить її приводячи до природного опору. Народ є тою рушійною силою, що здатний здійснювати фундаментальні зрушення у державотворчих процесах якщо відчує, що влада не відповідає тим ціннісним критеріям, що роками викристалізувались у формуванні самої держави.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Право на спротив (*jus resistendi*) має довгу історію, що бере свій початок від античних

часів. Аристотель (384-322 до н.е.) хоч в загальному не розглядає навіть ймовірності подібного бунту, однак в «Політиці» наводиться думка про опір, який може бути виправданим [1], звичайно право на такий спротив мали лише громадяни. За твердженнями Аристотеля людина, що володіє владою проявляє негативне ставлення до народу то сам народ починає вороже ставитись до такої влади [2]. Аристотель, вважаючи, що перевороти можуть бути виявлені в різних формах політичного устрою, викликати презирство до устрою з боку певних соціальних груп і класів [1]. Аристотель розглядаючи прагнення до рівності та справедливості як квітесенцією буття, аналізує спротив як реакцію народу на шкідливе владарювання, що породжує повстання з метою заміни влади. Тим самим демонструючи нам довгу історію зародження цього інституту, що з роками набув особливого значення у подальшому розвитку людства. Марк Тулій Цицерон вважав право людей на спротив природнім, підкреслюючи, що немає держави де владарює тиран, однак зауважу-

ючи, що застосування насильства до справедливого правителя є неприпустимим [3].

Китайський мислитель Мен-цзи та інші «стародавні китайські мислителі також виступали проти тиранії, вважали, що влада має не тільки прислухатись до прагнень свого народу, але і не здійснювати щодо нього несправедливих дій, бо в протилежному випадку у народу виникає право протидіяти такій владі аж до абсолютної її зміни» [4].

Аналізуючи Біблійні тексти можливо узагальнено дійти до висновків, що покора державній владі виправдана лише у випадку її дотримання Божих законів, а у протилежному випадку люди мають право на спротив, що тим самим ілюструє християнську позицію до досліджуваного питання.

Відомий Богослов та філософ Фома Аквінський також аналізував право на спротив як таке. Дослідники аналізуючи його праці вдало зазначають, що «державна мислиться Аквінатом не тільки як інститут, що обмежує необхідне зло і виконує поліцейські функції, а й як свого роду виховний заклад. З огляду на таке призначення влади Аквінат розрізняє її сутність, форму і використання: встановлена Богом, влада несе людям добро. Головне завдання державної влади – сприяти загальному благу, дбати про справедливість у справах суспільства і забезпечувати підданам мир і безпеку. Але використання влади може бути поганим. Тому тією мірою, якою світська влада порушує закони Бога, піддані мають право чинити їй опір» [5].

Право на спротив розвивалось у Середньовіччі та викристалізовувались у епосі Просвітництва, коли відбулась перша його юридизація. Право людей на опір (повстання, спротив, право на революцію) є природнім правом людини хоча і сьогодні у правовій доктрині немає чіткого визначення окресленого питання, однак його сутність залишається незмінною. Оскільки людина яка природньо є вільною має право демонструвати свою незгоду із існуючою владою.

Зміна загальної парадигми, що відбулась від часів античності і до Середньовіччя демонструється і іншими його представниками «більш розширено за суб'єктивним складом виразно суверенітет народу у своєму вченні про державу й право визнавав і захищав Марсилья Падуанський. Народ, на його думку – це дже-

рело будь-якої влади (і світської, і духовної), носій суверенітету і верховний законодавець» [5], що тим самим підкреслює значущість поняття народного суверенітету яке поступово викристалізовувалось.

Право на спротив середньовічні мислителі вбачали як крайній захід, що повинен бути цілковито оправданий. Такої позиції дотримувався і Гуго Гроцій зазначаючи, що якщо дії влади загрожують життю (жорстокою поведінкою правителя) всьому народу, то спротив є оправданий [6]. Позиція Гуго Гроція знайшла своє відображення і в подальшому формуванні цього природнього права як мірою самозахисту народу від тиранічних дій правителя. Слід підкреслити, що мислитель приділяв увагу пропорційності такому спротиву до дій самої влади, що не могло виявлятися у помсті, а лише як форма самозахисту народу.

Варфоломійська ніч 1572 року стала значущою подією для права на спротив, оскільки після неї «в середовищі гугенотів з'явилися твори монархомахів (тираноборців). Вони засуджували тиранію короля з позицій феодальної аристократії. Вимагали обмежити владу короля, надати право народів зміщати і вибирати монархів» [7]. В їхніх творах описувались визнання народу на спротив якщо правитель має неоправдане ставлення до народу стаючи тим самим його ворогом. Значущою подією для права на спротив стала Велика Французька революція 1789-1799, що також набула історичного формування на спротив проти неналежної (тиранічної) влади, що гнобила народ, а її методи та засоби були неоправдані.

Джон Локк незважаючи на помірний стиль своїх робіт і безліч застережень, також вважав, що люди мають право не тільки позбутися від тиранії і гноблення, але навіть не допустити їх. Він заявляв про те, що народ завжди має право відновити свою природну первісну свободу і заснувати нову владу для забезпечення власної безпеки, якщо законодавчий орган або глава виконавчої влади спробують захопити абсолютну владу [8].

Отже, можливо дійти до висновку, що право на спротив було повноцінно сформовано у Середньовіччі на тлі історичних подій, що сколихнули світ та стали прикладами спротиву народу проти гноблення влади, що дали свої результати, а також праці таких визначних особистостей як Жан-Жак Руссо, Хуана де

Маріана, Фома Аквінського, Дж. Локка, Гуго Гроція та ін. внесли особливий внесок в формування цього права.

Декларація незалежності США стала одним із найважливіших юридизацій права на спротив, а слова Томаса Джефферсона, що право на спротив є не просто правом, а і обов'язком громадян закарбувалися у всесвітню історію формуванням цього інституту.

Вважається, що термін «громадянська непокоря» була запроваджена Генрі Девід Торо, який ужив його у назві своєї статті, що була присвячена його позиції щодо несплати податків як певному протесту. Тим самим демонструючи, що люди повинні чинити опір владі навіть порушуючи закон [9].

Ціллю і результатом реалізації права на спротив можуть бути зміни публічної влади, припинення зловживання повноваженнями і порушення права людини з сторони її представників, повернення до демократичного правового режиму або зміни конституційного устрою, що направлений на створення правової держави, а також в окремих випадках в сукупності з правом на самовизначення та досягнення незалежності [10].

Отже, право на спротив має довгу історію свого зародження, формування та становлення, що підкріплено низкою революцій, що увійшли в світову історію як боротьба народу з тиранічною владою. Величезна кількість науковців, юристів та богословів закарбували це право у своїх працях, що тим самим підтримували ідеї опору серед громадськості. В період античності та у середньовіччі простежується релігійний компонент у праві на спротив, тобто ставлення правителя не за Божими законами було приводом для опору (повстання), що вважалось виправданим і в очах Бога, оскільки люди рятували себе від постійного гноблення та тиранії, що мала місце у досліджуваному періоді. Право людини на спротив є природним правом, що є невідчужуваним та в загальному не потребує свого нормативного закріплення, оскільки є природною реакцією людей на зневажливе та згубне (шкідливе) ставлення до них, а їхня реакція є (самообороною), що природньо існує у людини. Звичайно меж цієї статті недостатньо, щоб повністю та всеохоплююче проаналізувати величезну кількість подій, що мали місце у світовій історії та стали справжнім надбанням людства у формуванні права

на спротив як невід'ємного, природного права людини.

Слід підкреслити, що дослідники цієї тематики зауважують, що саме людина, а не виключно громадянин (не потрібний стійкий політико-правовий зв'язок із конкретною державою) є суб'єктом цього права, коли всі політико-правові інструменти захисту прав і свобод вже вичерпані, а влада перестає звітувати перед народом та не несе відповідальності за свої дії та не виступає гарантом, саме тоді суб'єкти спротиву матимуть підстави для реалізації свого права на спротив. Авторка наголошує, що політичний протест може мати форми (ненасильницького та насильницького) протесту спрямований такий опір на державну владу, що діє неправомірно, порушує норми права [11] та є нелегітимною (невізнання народом виборів).

Форми реалізації прав на спротив можуть бути активні (акції протесту, мітинги, блокування доріг, установ) та пасивні (відмова суб'єктів від вчинення дій) [10]. До пасивних можливо також віднести ігнорування виборів (електоральний абсентеїзм), голосування проти всіх (політична апатія). Неявка на виборах у низці країн карається штрафами (Австрія та Бельгія) в Аргентині неявка на вибори призведе до позбавлення виборчих прав або можливість займати посади на державній службі, а в Туреччині та Греції неявка загрожує навіть ув'язненню. Виділяють протести заплановані, спонтанні, а також конвенційні та неконвенційні [12]. Звичайно (конвенційність) протесту можливо оцінювати лише з огляду на внутрішнє законодавство держави в якому воно має місце, оскільки кожна держава самостійно встановлює відповідні норми (рамки) для проведення (мирних) мітингів, зборів чи демонстрацій. Наприклад в Україні це право визначено ст. 39 Основного Закону та вважається непорушне та невідчужуване.

Право на спротив є справжнім барометром демократичності держави, рівень дотримання прав та свобод людини, а головне легітимність державної влади, оскільки у недемократичних державах будь-який громадський протест придушується на зародковому рівні не дозволяючи набирати всенародної підтримки, що є страшною для державної влади. На жаль, такі приклади нам відомі у країнах колишнього СРСР, що мають надзвичайний

спадок тоталітарного правління, що відобразився гірким досвідом для цілих народів. «Громадянський протест – це публічна, ненасильницька, свідомо політична діяльність, яка однак спрямована проти нелегітимних дій та актів державної влади і здійснюється, як правило, з метою змін у законодавстві чи в політиці державної влади. Колективні суб'єкти як учасники громадянського протесту апелюють до принципів конституційної демократії, до ідеї фундаментальних прав та свобод чи демократичної легітимності» Важливим видається не лише закріплення цього права в законодавстві, а насамперед високий рівень політичної та правової культури органів державної влади, оскільки громадський протест є певним випробуванням на толерантність державної влади до свого народу, що також визначає і її легітимність [13]. Отже, власне якщо державна влада тяжіє до тоталітарного режиму, будь-який протест буде негайно придушений, що свідчитиме про стан справ у цій державі.

Форми і методи спротиву розмежовуються у зв'язку із винуватцями порушення прав людини: держава, інституції, групи осіб чи окремі особи. Зазвичай перед спротивом народ застосовує всі демократичні механізми: подачі петицій, звернення до органів державної влади, організація мітингів, демонстрацій і як крайній захід – революції та повстання. Народ використовує останні засоби у випадку недовіри перших. А заборона мітингів та протестів з боку влади є не демократичні та протиправні заходи, що мають короткостроковий ефект [14]. В сучасності запити народу, що не отримала належної відповіді будуть перманентно тягнути до спротиву, оскільки народ не готовий залишатися пригнобленим. Однак сучасні події в світі демонструють, що влада не часто готова сприймати спротив як природне право людини та застосовують адміністративний та силовий ресурс для пригноблення повстань.

Отже, можливо зробити висновок, що найчастіше алгоритм розвитку подій відображається у поступовому виразі незгоди народом та у поступовому вичерпанню усього належного інструментарію для мирного вирішення конфліктних ситуацій. Одним із останніх форм спротиву є повстання та революція, що має характеристики масовості, єдиної сформованої цілі та безапеляційності у задоволенні вимог народу.

Дослідники цієї тематики виділяють наступні основні причини на спротив народу: обмеження прав людини, політичні репресії, несправедливий розподіл доходів між різними прошарками населення, неможливість діяльності опозиції, виняткове правосуддя, тотальна корупція, реальна влада сконцентрована в одних руках, фальсифікація виборчих процедур, державний контроль засобів масової інформації, воєнна експансія чи пошук зовнішнього ворога [15].

Всі причини, що спонукають народ до спротиву є неналежне ставлення державної влади, окремих інституцій до народу загалом або до окремої частини, що виявляється у всьому порушенні прав людини. Конституціоналізм як ціннісний інститут має на меті обмежити свавілля державної влади саме тому деякі країни декларують право на спротив у своїх Конституціях, що є виявом високої поваги до реалізації реального народовладдя та є механізмом захисту основоположних прав та свобод людини.

Громадянська непокора – це ненасильницький протест, призначений впливати на конкретну державну політику. На відміну від цього, право на опір викликає мову насильства. Його цілями є не просто заміна окремих політик більш бажаними, а оптова реструктуризація цілого режиму. Таким чином, це вимагає вищого порогу зловживання перед тим, як до нього звертатися, але це також має більш серйозні наслідки для цілі протесту [16]. Безліч революцій мали на меті власне повалення цілого режиму, що підкреслює, що така форма опору має місце коли інші засоби впливу вже вичерпались, натомість влада не реагує на заклики свого народу.

У сьогоденні майже кожна держава світу прагне стати правовою, демократичною та стабільною, однак для цього легітимність державної влади повинна бути ключовим фактором успішності якщо паритетний зв'язок влади та народу втрачається, вимоги та заклики останніх ігноруються, зростає корумпованість влади, опозиція немає реально діючого впливу, а права та свободи людини неналежно захищені, то це може стати причиною природного спротиву народу. За часів незалежності українська влада зіштовхувалась з народним спротивом вже не один раз. Помаранчева революція була спричинена незгодою народу із виборами президента України.

Цей протест призвів до рішення Верховного суду про призначення другого повторного туру виборів на яких перемогу отримав опозиціонер Віктор Ющенко. Ще одне повстання яке пережила Україна була Революція Гідності, що була протестом молоді, а згодом і цілого народу щодо зміни державного курсу Європейської інтеграції. Під час революції була величезна кількість жертв, застосовані нечувані звірства з боку влади до власного народу.

Важливо підкреслити, що народний спротив (таких як повстання чи революція) наступає тоді коли вичерпані усі правові, демократичні важелі впливу, що є у руках народу. Однак найважливішим питанням залишається межі цього права, що є надскладним. У сьогоднішні ми стали свідками повстання, що відбуваються у Білорусії які можливо порівняти із помаранчевою революцією, оскільки народ також не згідний із результатами виборів та прагнуть, щоб перемогу отримала опозиціонерка, С. Тихановська, а не бувший президент О. Лукашенко. Тисячі людей, що вийшли на протест жорстоко розганяв ОМОН та навіть застосовували зброю, а також у країні був заблокований інтернет, що свідчить про сукупні дії влади для придушення народного повстання як реалізації природного права людини на спротив. На жаль, діюча влада застосовуючи силовий ресурс лише підтверджує своє нелегітимне існування та відсутність реального права народу вирішувати свою долю.

Як зазначають вітчизняні науковці «право на повстання, як насильницька форма спротиву,

розглядається як конституційний еквівалент права на необхідну оборону, крайній засіб, до якого звертаються у разі неможливості ефективно захисту своїх прав за допомогою інших правових механізмів, що реалізуються в умовах демократичного режиму» [17]. Право на повстання не висвітлено у міжнародному законодавстві, а рідкісні його згадки не дають чітко зрозуміти ставлення міжнародної спільноти до меж реалізації цього права. Саме тому право на повстання слід вважати, природним правом людини опиратися владі чи її рішенням, що суперечать інтересам самого народу у випадку якщо усі демократичні та правові важелі впливу не дали очікуваного результату.

ВИСНОВКИ

Ще із античних часів вбачаємо зародження права народу на спротив, що виражається у працях відомих філософів та мислителів. Право на спротив було повноцінно сформовано у Середньовіччі на тлі історичних подій, що сколихнули світ та стали прикладами спротиву народу проти гноблення влади. Передумовами реалізації народом права на спротив є невиконання владою своїх обов'язків та обіцянок на яких очікував народ та використання всіх правових інструментаріїв, що здатні вплинути на владу. Право на спротив є надзвичайно важливим і як показують революційні події, що відбувались в Україні мають величезне значення для всіх державотворчих процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

1. Skyperskykh, A. V. (2015). *Pravo na soprotivlenye: polytyko-fylosofskaia retrospektyva* [The Right to Resist: A Political and Philosophical Retrospective]. *Sotsyum y vlast*, 5(55), 67–72 (in Ukrainian)
[Скиперських, А. В. (2015). Право на сопротивление: политико-философская ретроспектива. *Социум и власть*, 5(55), 67–72].
2. Aristotel. (1983). *Sochineniia*. Moscow: Mysl (in Russian)
[Аристотель. (1983). *Сочинения*. Москва: Мысль].
3. Tsitseron. (1966). *Dialogi: O gosudarstve o zakonakh* [Dialogues: About the state – about laws]. Moscow: Nauka (in Russian)
[Цицерон (1966). *Диалоги: О государстве – о законах*. Москва: Наука].
4. Oros, M. (2019). *Pravo narodu na sprotyv: konstytutsiino-pravove doslidzhennia* [The right of the people to resist: a constitutional and legal study] (Doctoral dissertation); Uzhhorodskiy natsionalnyi universytet. Uzhhorod (in Ukrainian)

- [Орос, М. (2019). *Право народу на спротив: конституційно-правове дослідження* (Кандидатська дисертація); Ужгородський національний університет. Ужгород].
5. Kurinnyi, O. (2012, October 12). *Pravo narodu na povstannia u filozofsko-pravovykh kontseptsiiakh yevropeiskoi tsyvilizatsii* [The right of the people to revolt in the philosophical and legal concepts of European civilization]. Retrieved from https://constituanta.blogspot.com/2013/02/blog-post_3931.html (in Ukrainian)
[Курінний, О. (2012, Жовтень 12). *Право народу на повстання у філософсько-правових концепціях європейської цивілізації*. URL: https://constituanta.blogspot.com/2013/02/blog-post_3931.html].
 6. Grotsii, G. (n. d.). *O prave voiny i mira* [On the law of war and peace]. Retrieved from https://www.civisbook.ru/files/File/Groziy_Kn1.pdf (in Russian)
[Гроций, Г. (n. d.). *О праве войны и мира*. URL: https://www.civisbook.ru/files/File/Groziy_Kn1.pdf].
 7. Kormych, A. I. (2015). *Istoriia vchen pro derzhavu i pravo* [History of the doctrines of state and law]. Kyiv: Pravova yednist (in Ukrainian)
[Кормич, А. І. (2015). *Історія вчень про державу і право*. Київ: Правова єдність].
 8. Kovalev, A. (2017). *Revoliutsiia i pravo soprotivleniia v politicheskoi filosofii Dzhona Lokka* [Revolution and the Law of Resistance in the Political Philosophy of John Locke]. *Nauka. Mysl, 1-1*, 39–43 (in Russian)
[Ковалев, А. (2017). Революция и право сопротивления в политической философии Джона Локка. *Наука. Мысль, 1(1)*, 39–43].
 9. Toro, G. (2001). *Vysshie Zakony* [Higher Laws]. Retrieved from <http://www.marsexx.ru/lit/toro-vysshie-zakony.html#7461> (in Russian)
[Торо, Г. (2001). *Высшие Законы*. URL: <http://www.marsexx.ru/lit/toro-vysshie-zakony.html#7461>].
 10. Razmetaeva, IU. (2014). *Pravo na soprotivlenie osnovnye teoreticheskie aspekty* [The Right to Resist: Basic Theoretical Aspects]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Yurysprudentsiia*, 8, 33–36 (in Russian)
[Разметаева, Ю. (2014). Право на сопротивление: основные теоретические аспекты. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*, 8, 33–36].
 11. Haidu, A. (2018). *Pravo na sprotyv yak forma realizatsii realnoho narodovladdia* [The right to resist as a form of realization of real democracy]. *Aktualni problemy polityky*, 62, 44–60 (in Ukrainian)
[Гайду, А. (2018). Право на спротив як форма реалізації реального народовладдя. *Актуальні проблеми політики*, 62, 44–60].
 12. Berestova, H. (2015). *Klasyfikatsiia politychnoho protestu* [Classification of political protest]. *Studia politologica Ucraino-Polona*, 5, 226–232 (in Ukrainian)
[Берестова, Г. (2015). Класифікація політичного протесту. *Studia politologica Ucraino-Polona*, 5, 226–232].
 13. Kovalchuk, V. (2014). *Pravo na hromadianskyi protest yak osnovopolozhne pravo liudyny ta konstytutsiini mekhanizmy yoho realizatsii* [The right to civil protest as a fundamental human right and constitutional mechanisms for its implementation]. Retrieved from <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2276/vnulpurn201480741.pdf> (in Ukrainian)
[Ковальчук, В. (2014). *Право на громадянський протест як основоположне право людини та конституційні механізми його реалізації*. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2276/vnulpurn201480741.pdf>].
 14. Mutagirov, D. (2013). *Pravo cheloveka na soprotivlenie ego ponimanie v proshlom i v nastoiashchem* [The human right to resist: understanding it in the past and in the present]. *Vestnik SPbGU. Serii 6, 1*, 67–78 (in Russian)

- [Мутагиров, Д. (2013). *Право человека на сопротивление: его понимание в прошлом и в настоящем*. Вестник СПбГУ. Серия 6, 1, 67–78].
15. Kondrashev, A. (2014). Konstitutsionno-pravovye aspekty realizatsii narodom konstitutsionnogo prava na soprotivlenie [Constitutional and legal aspects of the people's implementation of the constitutional right to resistance]. *Nauchnyi ezhegodnik Instituta filosofii i prava Uralskogo otdeleniia Rossiiskoi akademii nauk*, 14(2), 170–182 (in Russian)
[Кондрашев, А. (2014). Конституционно-правовые аспекты реализации народом конституционного права на сопротивление. *Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук*, 14(2), 170–182].
16. Ginsburg, T., Lansberg-Rodriguez, D., & Versteeg, M. (2013). *When to Overthrow your Government: The Right to Resist in the World's Constitutions*. Retrieved from http://comparativeconstitutionsproject.org/wp-content/uploads/2013_-Right-to-Resist_with-TG-DLR.pdf
17. Voloshyna, V., & Diorditsa, I. (2017). *Pravo na povstannia* [The right to revolt]. *Molodyï vchenyï*, 10(50), 686–689 (in Ukrainian)
[Волошина, В., & Діордіца, І. (2017). Право на повстання. *Молодий вчений*, 10(50), 686–689].